

BAYBALIK KENTİNİN YERİ, YAPILIŞ TARİHİ VE AMACI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Erhan AYDIN¹

ÖZET

755 yılında Çin’de baş gösteren An Lu-shan isyanına, Yehhu (Yabgu) adlı oğlu komutasında bir ordu gönderen ve isyanın bastırılmasında aktif rol üstlenen Uygur kağanı M’o-yen-ch’o, T’ang ülkesinde önemli ölçüde nüfuz kazanmış, T’ang imparatoru da bu yardımın karşılığı olarak kendi öz kızını Uygur kağanı ile evlendirmişti. T’ang sarayının, bu evliliğin dışında Uygur Kağanlığını ne gibi ganimetlerle ödüllendirdiği hakkında pek fazla bilgi bulunmamakta, sadece Çin’in her iki başkentinin yağmalanmasına izin verildiği bilinmektedir.

An Lu-shan isyanının bastırılması için gönderilen ordu ve ardından yaşanan gelişmeler büyük bir olasılıkla Şine Usu yazıtının batı yüzünün ilk bölümlerinde anlatılmaktaydı. Ancak ne yazık ki yazıtın bu bölümü çok fazla tahrip olduğu için cümleler kesik kesik okunabilmektedir. Baybalık kenti ile ilgili bilgiler de yine bu yüzün 5. satırında geçmekte olup, buradaki kısacık cümlede Selenge ırmağının kıyısında bulunan kentin Soğdlu ve Çinlilere yaptırıldığı bildirilmiştir.

Bu yazıda T’ang-Uygur ilişkileri ile Şine Usu yazıtı paralelinde An Lu-shan isyanına yardımdan dolayı vaat edilen ganimetlerden olduğunu düşündüğümüz Baybalık kentinin yapılış amacı, adı ve bulunduğu yer ile ilgili bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Uygur Kağanlığı, Yerleşik Hayat, Kent, Şine Usu Yazıtı, Baybalık.

EVALUATIONS ON THE LOCATION, BUILDING PURPOSE AND HISTORY OF THE TOWN OF BAYBALIK

ABSTRACT

In the revolt of An Lu-shan emerged in China in the year of 755, the Uighur Khan M’o-yen-ch’o, who sent an army under the control of his son Yehhu (Yabgu), and who played an active role in the suppression of the revolt, gained an immense ascendance; as a

¹ Yrd. Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. erhana@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

result, the emperor of T'ang, in exchange for his help, married his legitimate daughter to the Uighur Khan. Not much information is available about what kind of loot, except his marriage, was given to the Khanate of Uighur by the T'ang palace; however, it is known that permission was granted to plunder both capitals of China.

The army sent to suppress the revolt of An Lu-shan, and also the aftermath occurrences were most probably narrated in the first parts of the west face of the inscription of Şine Usu. Nevertheless, since most part of the inscription fell into ruin, sentences can only be partly read. Information about the town of Baybalık is mentioned in the 5th line of this face, and in the short sentence here it is has been indicated that the town situated on the coast of the river Selenga was made to build by the Sogd and Chinese.

In this article, the relationship between T'ang-Uighur, and in the light of the inscription of Şine Usu; the name, information about the place where it is situated as well as the purpose of the construction of the town of Baybalık, which -we think- was as a result of the loot promised in exchange for the help with An Lu-shan revolt, are to be analyzed.

Keywords: The Khanate of Uighur, Settled Life, Town, The inscription of Şine Usu, Baybalık.

1. Giriş:

Ötüken Uygur Kağanlığının en önemli ismi olan M'o-yen-ch'o'nun iki kent yaptırdığı bilinmektedir. Bu iki kentin varlığına, Çin kaynaklarının verdiği bilgilerin yanında bizzat kağan tarafından dikilen Şine Usu ve Taryat yazıtlarında da değinilmiştir. Bunlardan birisi Ordubalık da denen Karabalgasun, diğeri ise adını Şine Usu yazıtından öğrendiğimiz Baybalık kentleridir. Bunlardan Ordubalık yani Karabalgasun kenti hakkında bilinenler Baybalık'tan fazladır. Bunun en önemli sebebi Kök Türklerden kalan büyük kağanlık yazıtlarının dikili bulunduğu Koşo-Çaydam bölgesi ile tarihi Moğol başkenti Karakurum'a yakın olması ile kent hakkında tarihi kaynaklarda bilgi bulunmasıdır. Ancak Baybalık ile ilgili bilinenler fazla değildir.

2. Baybalık'ın Yapılış Amacı ve Tarihi:

Mo-yen-ch'o tarafından yaptırılan ve büyük bir olasılıkla kervan yolları üzerinde kurulmuş olan Ordubalık (=Karabalgasun; Mo. Harbalgas) kentinin yapılış tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Temim b. Bahr'ın 821 yılında gördüğü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Ordubalık'tan çok etkilendiği bilinmektedir. Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtlarının bulunduğu ve genellikle Orhon Vadisi olarak adlandırılan yere çok yakın olan Ordubalık'ın kalıntıları bugün hâlâ bütün görkemiyle ayakta durmaktadır. Yine Cengiz Kağan'ın oğullarından Ögedey'in yaptırdığı Karakurum (Mo. Harhorin) kenti de Karabalgasun kentine 24 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kuşkusuz Ögedey Han, Karakurum kentini yaptırırken Karabalgasun'dan etkilenmişti (Sümer 1994: 28-29).

Köl Tigin yazıtında geçen, *ança ärig yärtä bängü taş tokıtdım bititdim* 'öylece ulaşılabilir yerde ebedî taş hâkkettim, yazdırdım' (G 13) cümlesinden hareket ederek hem Orhon Vadisi hem Karabalgasun kenti hem de Karakurum kentinin kervan yollarının güzergâhı üzerinde bulunduğu öne sürülebilir.

Şine Usu yazıtındaki bilgilere göre, Mo-yen-ch'o'nun yaptırdığı bir diğer kent de Selenge kıyısında bulunduğu bildirilen Baybalık'tır. Şine Usu yazıtının batı yüzünün 5. satırının ilerleyen cümlelerinde *söziñä yazmayın tedi ya[nıl]m[ayın] tidi ... içikmädi* "sözüne inanmayın, yanılmayın" dedi. ... Tabi olmadı' cümlesinin ardından Soğdlulara ve Çinlilere yaptırılan kentin anlatıldığı ünlü cümle gelmektedir: *Sog[da]k Tabgaçka Sälängädä Bay Balık yapıtı bertim* 'Soğdlular (ve) Çinlilere Selenge'de Baybalık kentini yaptırırverdim'. Bu kentten geriye, arasında bir Moğol manastırı bulunan dört köşeli yüksek kerpiç duvarlar kalmıştır. Buranın Orhon ve Selenge'nin birleştiği yerde olduğu söylenmiştir (Ş. Tekin 1976: 13).

Gabain 1950 yılında yayımladığı makalesinde Baybalık'ın 768 yılında Çinli ve Soğd yapı ustalarına yaptırıldığını söylemekte ise de herhâlde tarihte bir yanlışlık yapılmıştır. Çünkü Baybalık'ın 768'de yapılmış olması mümkün değildir. M'o-yen-ch'o'nun 759 veya en geç 760 yılında öldüğü bilindiğine göre 768 yılı Bügü Kağan'ın saltanat yılı içerisinde kalmaktadır. Gabain büyük bir olasılıkla 758 demek istemişti ancak dizgi hatası sebebiyle 768 yazılmıştı (Gabain 1950: 44). Mackerras ise kentin yapımına 757 yılında yapımına başladığını hatta Karabalgasun'un da aynı tarihlerde yapıldığını öne sürmektedir (Mackerras 2000: 452).

Clauson ise Baybalık'ın yapılış amacını farklı düşünmüştür: *ançıp (?) [kö]çgen Soğ[d]ak Tavğaçka Selenede Bay balık yapıtı bertim* 'so I had Bay Balık built on the Selenga for travelling Sogdians and Chinese' (EDPT 872b). Onun *köçgän* şeklinde onardığı yerle birlikte anlamlandırıldığında ortaya, bu kentin Soğd ve Çinli gezgin ya da tüccarlar için yaptırıldığı gibi ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Moriyasu da cümleyi hem 'I had Baybalık built on the Sälängä by the

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Sogdian and Chinese (engineers, masons, carpenters, etc.)' hem de (or, for the Sogdians and the Chinese) şeklinde anlamlandırmak istemiştir (Moriyasu 1999: 185). Sözü edilen Soğd ve Çinlilerin işçi değil de usta veya ustabaşı yani sanatkâr oldukları düşünülmelidir (Mackerras 2000: 431).

3. Baybalık'ın Yeri Hakkındaki Değerlendirmeler:

Baybalık ile ilgili yer tespiti ilk kez Ramstedt tarafından yapılmıştır. 1912 yılında kuzey Moğolistan'a yaptığı gezide de gördüğünü söyleyen Ramstedt Rus Genelkurmayı tarafından hazırlanan haritada buranın Selenge'nin kuzey kısımlarında gösterildiğini bunun yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kentin dört köşeli, balçıkla yapılmış yüksek duvarları bulunduğunu belirten Ramstedt, içinde inşa edilen manastırın çatısının daha yüksek olduğu gibi bir ayrıntıyı da eklemiştir. Ramstedt, duvarların ve kentin genel anlamda Çin stilinde yapıldığından kuşku duymamaktadır (Ramstedt 1913: 62).

Gabain *balık* kelimesinde *bal* 'toprak' kökünü gördüğü için *balçık* ile ilişkilendirmiş, en azından balçıktan yapılmış duvarlar bulunduğunu belirtmiştir. Ramstedt'nin Baybalık'ın yeri ile ilgili verdiği bilgilerin doğruluğundan kuşku duymadığını söyleyen Gabain, Orhon'un Selenge ile birleştiği yerin yukarısında bulunduğunu ve orada Baybaljin Süme adlı bir manastır bulunduğunu bildirmiştir. Bu manastırın eski kent kalıntılarından inşa edildiğini ve büyük bir olasılıkla kalıntıları üzerine yapılan kentin de Baybalık olduğunu düşünmektedir. Gabain bu yazısında Koşo Çaydam yazıtlarında (KT K 4) sözü edilen ve Tula ırmağının kıyısında bulunduğu bildirilen Togubalık ile de ilişki kurmak istemiştir (Gabain 1950: 44-45). Bilindiği gibi KT K 4'te geçen Togubalık adı Sartkoja Karcavbay tarafından Togul-balık okunmak istenmiş ve Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'un batısındaki Togul kenti ile bir ve aynı sayılmıştır (Karcavbay 2003: 254).

Uygurların, yazıtta sözü edilen her iki kentinin de Çin stilinde yaptırılmış olduğu düşünülebilir. Bunda da Çinli prenseslerin büyük etkisi olmalıdır. Soğd ve Çinli sanatkârlara yaptırılmış olmasının altında Çin stiline uygunluk kaygısı da yatıyor olabilir (Gabain 1982: 188).

Sonuçta Mo-yen-ch'o tarafından Soğd ve Çinli ustalara yaptırılan ve 'zengin kent' anlamına gelen Baybalık kenti, Ötüken Uygurlarının yerleşik hayata geçme çabalarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Sümer, Baybalık'ın Selenge kıyısında değil yukarı Orhon kıyısında kurulduğunu ve Mackerras'ın sandığı gibi İl İtmiş Bilge

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kagan'ın iki kent yaptırmadığını ve bu konuda Çin kaynaklarında bile herhangi bir kaydın bulunmadığını bildirmekte ve kentin kuruluş tarihini de tavuk yılı (757) olarak göstermektedir (Sümer 1994: 28 not 57).

Selenge ırmağının Tsagaan ırmağı ile birleştiği noktaya yakın Tsagaan ırmağı boyunca 3 kare şeklinde savunma hattından oluştuğu bildirilen Baybalık'ın, Karabalğasun'dan çok daha küçük olduğu ve bu savunma hatlarından en büyüğünün hâlen sağlam kalmış olan duvarlarının bulunduğu, ayrıca bu üç kare şekle benzeyen ve savunma hattı olarak nitelendirilen yapıların arasındaki bölümün işlevinin ne olduğunun anlaşılamadığı vurgulanmıştır (Rogers vd. 2005: 805). Rogers ve diğerleri Mackerras'ın ünlü kitabına atıfta bulunarak Çin kaynaklarında bu kent ile bilgi bulunup bulunmadığının kuşkulu olduğunu bildirmiştir (Rogers vd. 2005: 805). Oysa makalenin yazarları Şine Usu yazıtına bakmış olsalardı Baybalık kentinin varlığından ve nereye kurulduğundan kuşku duymamış olurlardı.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç:

Son yıllarda hem Orhon Vadisinde hem de Egiin Gol Vadisinde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda her iki bölgede kurulmuş olan Har Balgas ile Baybalık'ın alışveriş yeri, pazar, yoğun tarımsal üretim ve askeri garnizon merkezi olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır (Honeychurch-Amartuvshin 2007: 54). Egiin Gol Vadisindeki politik ve ekonomik bütünleşme merkezi olarak gösterilen Baybalık'ın yerel grupların bölgesel ağını idare ettiği bir yer olduğu öne sürülmüştür. Yani Şine Usu yazıtında yalnızca bir cümle ile anlatılan bu kent büyük bir olasılıkla Uygur Kağanlığı döneminde bölgenin hem askeri, hem politik hem de ekonomik anlamda en önemli merkeziydi. Kuzeyde bulunan Çik ve Kırgız gibi halklara giden yollar üzerinde bulunması Baybalık'ın önemini artırmaktaydı.

Elde edilen bilgiler ışığında bölgede yapılan kazılarda bugün de hâlâ kalıntılarıyla ayakta duran Baybalık kentinin ayakta kalmayı başarabilen duvarlarından başka kimi buluntular da ele geçmiştir.

Baybalık kenti Ötüken Uygur Kağanlığının yerleşik hayata geçme çabalarının bir ürünüdür. Tabii nasıl bir kent olduğu hakkında detaylı bilgi bulunmamakla beraber kuzeydeki halklara giden kervan yolları üzerine kurulmuş bir çeşit yapı olduğunu düşünmek mümkündür.

Turkish Studies

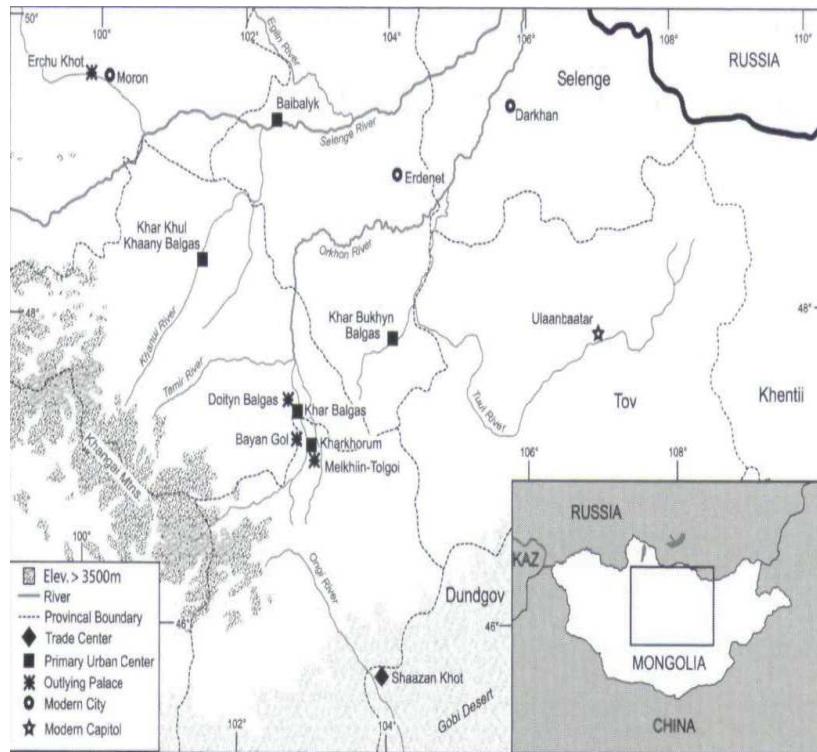
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

KAYNAKÇA

- CLAUSON, S. G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- EDPT bk. S. G. CLAUSON (1972).
- GABAIN, Annemarie von (1950): Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken. *Der Islam* 29, 30-62.
- (1982): Von Ötükän nach Idikut-şähri, Studie zur akkulturation der Alt-Türken. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVI (1-3), 183-196.
- HONEYCHURCH, William-Chunag AMARTUVSHIN (2007): Hinterlands, Urban Centers, and Mobile Settings: The “New” Old World Archaeology from the Eurasian Steppe. *Asian Perspectives* 46/1, 36-64.
- KARCAVBAY, Sartkoja (2003): *Orhon Muraları*. 1. Kitap, Astana.
- MACKERRAS, Colin (2000): Uygurlar. Çev.: Şinasi TEKİN. Denis SINOR (Derl.): *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim. 425-458.
- MORIYASU, Takao (1999): Site and Inscription of Şine-Usu. Takao MORIYASU and Ayudai OCHIR (Eds.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies. 177-195.
- RAMSTEDT, G. J. (1913): Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXX/3, 1-63.
- ROGERS, J. Daniel-Erdenebat ULAMBAYAR-Mathew GALLON (2005): Urban centres and the emergence of empires in Eastern Inner Asia. *Antiquity* 79, 801-818.
- SÜMER, Faruk (1994²): *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK.
- TEKİN, Şinasi (1976): Uygurca Metinler II: *Maytırsimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Harita: (Rogers vd. 2005: 802)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*